

SZILÁGYI MÁRTON

Szilágyi István és Arany János barátsága az 1840-es években

(Egy alkalmi Arany-vers tanulságai)*

Arany nagyszalontai környezetéről, az őt ott érő műveltségi hatásokról és közvetlen emberi viszonylatainak rétegeiről nem tudunk túl sokat. Annak ellenére sem, hogy volt olyan irodalomtörténész (Gyöngyösy László), aki egész, Arannyal kapcsolatos működését ennek a miliónek a feltárására fordította.¹ Hatását tekintve nem túl nagy sikerrel: Babits Mihály például nem teljesen alap nélkül minősítette sommásan és lesújtóan Gyöngyösy Arannak szentelt publikációit.² Pedig irányát és megközelítését tekintve Gyöngyösy tevékenysége hiánypótlónak ígérkezett az Arany-szakirodalomban, és mindaz, amit ő elvégeztelenül hagyott, ma is fájó hézag, és részben nem is pótolható: annak megragadása, hogy Arany közvetlen szalontai közegének mit is köszönhet a költői életmű, illetve hogy ez a közeg miféleképpen viszonyult Arany pályájához és hatásához, az idő múlásával szinte teljesen megragadhatatlanná vált.³

Mindez azonban nem teszi lehetetlenné, hogy Arannak és voltaképpen egyetlen, élethosszigan megőrzött, Szalontán szerzett, de nem szalontai barátjának, Szilágyi Istvánnak a kapcsolatát megpróbáljuk a rendelkezésre álló, nem túl sok adatból rekonstruálni. A feladat persze azért nehéz, mert a dolog természetéből következik, hogy két ember napi találkozásairól nem sok írott nyom marad, és a személyes kapcsolat a levelezést sem tette szükségessé, amely pedig a legfontosabb bázisa lehet egy irodalomtörténeti elemzésnek.

Szilágyi István 1842. március 20-án érkezett Nagyszalontára, és kezdett el rektorként dolgozni. Itteni tartózkodása 1844. március 24-ig tartott, tehát szinte pontosan két

* A tanulmány az OTKA támogatásával készült (K 108.503); témavezető: Korompay H. János.

¹ Ennek legfőbb teljesítménye (de nem a kronológiai végpontja) a következő monográfia: Gyöngyösy László, *Arany János élete és munkái*, Bp., Franklin-Társulat, 1901.

² A vonatkozó részlet: „Egy hosszabb, és szorosan filologikus dolgozat melléktermékei ezek a gondolatok, melyek amannak mintegy filozófiai hátterét képezik. Keletkezésük magyarázhatja kissé polemikus formájukat: egy ily munka készületeinél annyira ostobaságon és unalmon, Gyöngyösy Lászlókon és Koltai Virgileken kell az embernek keresztülnie magát, hogy végre is keserű marad a szájaíze és hajlandó lesz általánosítani, gyalázatosan megfélelmezve a Lehr Albertek szerfelett hasznos és a Riedl Frigyesek igazán értékes munkájáról” BABITS Mihály, *Arany, mint arisztokrata = Uő, Tanulmányok, esszék*, s. a. r. JANKOVICS József, a név- és szómagyarázat JANKOVICS József, NYERGES Judit, Bp., Kortárs, 2005 (Magyar Remekírók. Új folyam), 291–302. Az idézet: 291.

³ Újabb, filológiai kiindulású eredményként lásd SZÖRÉNYI László, *Arany János egy szalontai olvasmánya, a Henriás = Uő, A nagy, a várt, rettegett jövőendő: Tanulmányok a XIX. századi magyar irodalomról*, Balatonfüred, Balatonfüred Városért Közalapítvány, 2015 (Tempevölgy könyvek 17.), 74–79.

évig volt Arany János közelében.⁴ Szilágyi távozása aligha önszántából következett be, Aranynek egy 1845. augusztus 1-jén kelt levele legalábbis rágalomokra és pletykákra céloz.⁵ Amikor Szilágyi elkerült onnan, levelezésbe kezdett Aranyval, és ennek köszönhetően ekkortól már legalább van valami megfogható anyag a kezünkben kettejük szellemi viszonyáról.

Kettejük kapcsolatának több apró momentuma is ezekből az utólagos levelekből derül ki. Ami a legfeltűnőbb: elválásuk után, azaz akkor, amikor Szilágyi elköltözött Nagyszalontáról, önzik egymást, Arany megszólítása mindig a „Kedves Barátom Uram!” – s ez akár távolságtartásra is utalhatna (a későbbiekben ez megváltozik, és áttérnek a kölcsönös tegeződésre).⁶ Pedig nem feltétlenül erről van szó, inkább csak egy társasági norma betartásáról. A titulusoknak egyébként az elemzendő alkalmi vers szempontjából is van jelentősége, hiszen ebben konkrétan van egy rész, amely a „Magát” szó kapcsán a „kegyed és ön” megszólítások viszonyával foglalkozik, pontosabban nem foglalkozik, hanem csak annyit mond: „hagyjuk itt, fussunk tovább!” A vitaszituációt sejtető utalás megértéséhez érdemes számon tartani, hogy a „Maga” megszólítás – korábbi hagyományok alapján – a 18. század végén bukkant fel újra, de nem tiszteletteljes megszólításként,⁷ míg a „kegyed” és „Ön” újabb keletű, neologizmusnak ható, udvarias formulaként a 19. században kezdtek csupán elterjedni; a „kegyed” Szemere Pál szóalkotása volt 1820-ban, míg az „Ön” 1806-ban Révai Miklósnál bukkan föl, és népszerűsítéséhez Széchenyi István járult hozzá a legerőteljesebben, amikor *Stadium* című művében tudatosan kezdte el használni.⁸ Vagyis az Arany leveleiben megfigyelhető megszólítás a korabeli, némileg neológ ízű norma volt inkább, és használata nem a bizalmasság hiányát fejezte ki. Ellenpontként érdemes utalni arra, hogy a szokásos normának a meghökkenítő megsértése lehetett aztán Petőfi Sándor kapcsolatfelvétele valamivel később. Petőfi ugyanis már a második Aranyhoz írott levélben áttért nemcsak a tegezésre, hanem valami olyan bizalmas

⁴ KOROMPAY H. János, *Arany János és Lamennais = Uő, „Bénult idegre zsongító hatás”: Arany-elemzések*, Bp., Universitas – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, 2019, 29–51. Az adat: 31.

⁵ Arany János Szilágyi Istvánnak, Szalonta, 1845. augusztus 1. = ARANY János *Levelezése (1828–1851)*, s. a. r. SÁFRÁN Györgyi, BISZTRAY Gyula, SÁNDOR István, Bp., Akadémiai, 1975 (Arany János Összes Művei XV. kötet) [a továbbiakban: AJÖM XV.], 16.

⁶ Az első levél, amelyben Szilágyi végig tegeződve ír Aranyval: Szilágyi István Arany Jánosnak, Máramarosziget, 1850. január. 4. = AJÖM XV. 267. Ugyan ennek a kötetnek a sajtó alá rendezői úgy vélték, az összetegeződés 1848. február 28-án történt meg (AJÖM XV. 899), de az e napról keltezett levél ezt nem támasztja alá: vö. Szilágyi István Arany Jánosnak, Máramarosziget, 1848. február 28. = AJÖM XV. 189. Arany is egy 1850-es levelében tegezi először Szilágyit, vagyis később, mint ahogy Szilágyi ezt megtette: Arany János Szilágyi Istvánnak, Szalonta, 1850. január 19. = AJÖM XV. 268. Úgy tűnik tehát, Szilágyi volt a kezdeményező – de hogy ezt milyen, akár személyes felhatalmazottság birtokában tette, arra a fennmaradt levelek nem adnak választ.

⁷ Vö. KERTÉSZ Manó, *A magázás története = Uő, Szállók az Űrnak: Az udvarias beszéd története*, [Bp.], K. u. K. Könyvkiadó, 1996, 123–136.

⁸ KERTÉSZ Manó, *A nagyságod, kegyelmed értéke. Ön és kegyed = Uő, i. m. 137–150.*

nyíltságra, amely Aranynak is szokatlan lehetett, viszont igen hamar alkalmazkodott hozzá, bár általában másokkal szemben nem alkalmazta. Ez a barátság persze rögtön irodalmi ismeretségnek számított, hiszen személyes találkozás nélkül, egy irodalmi szöveg közvetítésével jött létre, és így egészen elütött a személyes kapcsolaton kiépülő, az interperszonális udvariassági szokásokat betartó rokonszenvtől, amely Arany és Szilágyi között sokáig meghatározta a megszólítás rendjét, és amely – jellemző módon, ahogyan Petőfivel is – aztán éppen a levelezés révén és során oldódott tegeződéssé.⁹

Arany és Szilágyi szoros barátságáról és arról, hogy Szilágyi rendszeres vendég volt a családnál (Voinovich rögzíti, hogy nőtlen emberként majdnem két évig Aranyéknál kosztolt),¹⁰ egy másik apróság is árulkodik. Arany ugyanis arról ír egy 1845-ös levélben, hogy az akkor négyéves kislánya, Juliska is emlékszik Szilágyira: „s még a kis Julcsa is – bár nem egészen tisztán visszaemlékezik arra, ki őt annyszor ringatá karjain édes álomba.”¹¹ Ezzel egybecseng egy jóval későbbi, 1859-es levél utalása: „Leányom, ki nem egyszer meséiden aludt el, már nem tartja magát kis leánynak, Laczi fiam, kinek bölcsőjét láttad, noha még nincs 15 éves, oly nagy, hogy engem pár hüvelykkel meghalad.”¹² Egy 1847-es levélből szintén arra következtethetünk, hogy Szilágyi sokat játszhatott a gyerekekkel: „gyermekeim emlékezetében mélyen van vésve a kedves vendég: nem a tudós, a költő, hanem a gyermekiesen kedves mulattató.”¹³ Egykorú párhuzamokat ugyan aligha tudunk felsorakoztatni, de alapos lehet a gyanú: nem volt mindennapos, hogy egy idegen férfi, aki még csak rokonságban sincs a családdal, csak kosztra jár oda, játszik egy néhány éves kislánnyal, ringatja, elaltatja, és mesél neki. Ehhez nem csupán az ő készsége kellett, hanem a szülőknél, különösen az anyánál a beleegyezése, hogy a család mindennapos életének ilyen mélységeibe is bepillantást, sőt részvételt engedjen. Az is bizonyos, hogy azok a cselekedetek, amelyek ezen levélrészletek szerint Szilágyi viselkedését jellemezték, távol álltak a kor szokásos férfiszerepeitől – pontosabban, csak a családhoz szorosan odatartozó személyek esetében tételezhetők föl ilyen gesztusok. Még akkor is, ha éppen az Arany család kapcsán van egy másik példa is az efféle viselkedésre: Petőfi Sándor első személyes szalontai látogatásakor, néhány év múlva (1847. június 2–7.) hasonlóan bizalmas és fesztelen

⁹ Ennek kapcsán érdemes figyelembe venni az Arany és Tompa közötti barátság alakulását is: SZILÁGYI Márton, *Egy barátság szerkezete: Tompa Mihály és Arany János levelezése mint imázsteremtés és önarcképfarmálás*, ItK, 123(2019), 1. sz., 88–97.

¹⁰ VOINOVICH Géza, *Arany János életrajza 1817–1849*, Bp., Magyar Tudományos Akadémia, 1929, 65.

¹¹ Arany János Szilágyi Istvánnak, Szalonta, 1845. augusztus 1. = AJÖM XV. 16.

¹² Arany János Szilágyi Istvánnak, [Nagykőrös, 1859. január 8.] = ARANY János *Levelezése (1857–1861)*, s. a. r. KOROMPAY H. János, BÓDYNÉ Márkus Rozália, JANKOVITS László, Bp., Akadémiai, 2004 (Arany János Összes Művei XVII. kötet), 267–268. A levélrészlet folklorisztikai szempontú értelmezésére lásd *Az Arany család mesegyűjteménye: Az Arany család kéziratosa mese- és találósügygyűjteményének*, valamint Arany László *Eredeti népmesék* című művének szinoptikus kritikai kiadása, szerk. DOMOKOS Mariann. GULYÁS Judit, Bp., MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Universitas – MTA Könyvtár és Információs Központ, 2018, 62.

¹³ Arany János Szilágyi Istvánnak, Szalonta, 1847. január 3. = AJÖM XV. 40. Kiemelés az eredetiben.

viselkedést valószínűsíthetünk. Petőfi ekkor keletkezett, Arany János fiának írott verse (*Arany Lacinak*) a gyermeknek való mesélés szituációját teremti meg („Úlj meg itten az ölemben”), és noha erről más adatunk nincs, egyáltalán nem valószínű, hogy ez nem csupán fikció, azaz Petőfi valóban mesélt a hároméves Arany Lászlónak.¹⁴ Hogy foglalkozott vele, s egészen bizalmas formában, azt egy későbbi levele árulja el: „Laczinak pedig mondd meg, hogy ne sírjon, mert egyszer csak azt veszi észre, hogy ott termék s még nagyobbat vágok a fenekére, mint a minap; akkor aztán majd sírhat.”¹⁵ A fenékre csapás műveletét Aranynak egy későbbi, a Petőfi leveleihez csatolt jegyzete is megemlíti, megerősítvén Petőfi levelét.¹⁶ Úgy tűnik, Petőfittől a család ezt is elfogadta; és a gesztus nyilván nem fájdalmas fenyítés volt, hanem inkább játék.

Sajnos, részletesebb leírásunk vagy más adatunk nincs Szilágyi István és az Arany család kapcsolatáról az 1840-es években, ilyen módon pedig csak feltevésekre és valószínűsítésekre vagyunk utalva – pedig Arany szempontjából alighanem ez lenne a legizgalmasabb periódus. Így lesz külön jelentősége kettejük kapcsolatában azon szövegeknek, amelyeknek éppen a szellemi kapcsolatot bizonyíthatják.

Ez az alkalmi vers, a *Lelki szemét hordó lapát* is ilyen.¹⁷ A szöveget Gyöngyösy László 20. század eleji kiadásából ismerhetjük. A verset – első közlője szerint – Szilágyi István nevenapjára készítette Arany. Gyöngyösy László 1901-es könyvében még kiadatlanul említi a műre: „Mint embert jellemzi két kiadatlan névnapi köszöntő verse [a másik a Borbély Pál számára írott – Sz. M.]. Az egyik Szilágyi tiszteletére íródott meg 1842-ben István-napra, a mit karácsonkor ünnepelt meg Szilágyi”. A mű jellemzésére hozzátette: „Arany játszi kedélyének hű példája s a szalontai kis világnak hű és elmés fotográfiája.”¹⁸ Gyöngyösy szerint az alkalmi költeményt Arany a névnapi társaságban a következő módon adta át az ünnepeltnek: „Különben a névnapi verset illő pompával adatta át Szilágyinak. Már ő ott ült az asztalnál nagy komoly orczával, mikor a város

¹⁴ Vö. PETŐFI Sándor *Összes költeményei (1847): Kritikai kiadás*, s. a. r. KERÉNYI Ferenc, Bp., Akadémiai, 2008 (Petőfi Sándor Összes Művei 5.), 419–421. A vers maga: uo. 75–77. Köszönöm Dávidházi Péter figyelmeztetését.

¹⁵ Petőfi Sándor Arany Jánosnak, Pest, 1847. június 18. = AJÖM XV. 96.

¹⁶ [Arany jegyzete Petőfi 1847. márc. 31-i levelére, 1858. január 2.] = AJÖM XV. 75.

¹⁷ A verset ezen a címen közölte: GYÖNGYÖSY László, *Adatok Arany János életéhez*, EPhK, 1905, 483–495. A kritikai kiadás vonatkozó kötetében Voinovich Géza nem a művek között, hanem csak a *Függelékben* közölte: ARANY János, *Zsengék – Töredékek – Rögtönzések*, s. a. r. VOINOVICH Géza, Bp., Akadémiai, 1952 (ARANY János Összes Művei VI. kötet), 202–206. Barta János válogatásába (Arany János *Válogott művei*, I–IV. köt., vál. és s. a. r. BARTA János, Bp., Szépirodalmi, 1953) nem került bele. Közölte viszont Vekerdy Tamás számos edícióban megjelent kiadása, olyan címmel azonban (*Szilágyi István nevenapjára*), amely korábban sehol sem bukkant fel (a tölem használt, ezen a ponton a többivel megegyező kiadásban: ARANY János *Költeményei*, szöveggyűjtés VEKERDY Tamás, Bp., Helikon, 1983, 13–18). A verset a következő összkiadásból idézem, amely az első szövegkiadás szövegállapotához tért vissza: ARANY János *Összes költeményei I.*, s. a. r. SZILÁGYI Márton, Bp., Osiris, 2018 (Osiris klasszikusok), 24–30.

¹⁸ GYÖNGYÖSY, *Arany János élete...*, i. m., 108.; ugyanezen kijelentéseket más megfogalmazásban lásd GYÖNGYÖSY, *Adatok Arany...*, i. m., 483.

egyik cselédje hozta a nagy levelet s kellő ünneppéggel átadá a megtisztelt férfiúnak.¹⁹ Arról itt nem szólt kifejezetten, hogy a verset fel is olvasták volna, de az egyik mondata csak így érthető: „A vers persze nagy derűtséget keltett.”²⁰

A szöveg valóban utal – elsősorban szerkezetével, a paragrafusokba szedett, nyelvészeti jellegű okfejtést parodizáló formájával – arra az alkalomra, hogy Szilágyi István *A magyar szókötés szabályai* című dolgozatával 1842-ben elnyerte a Magyar Tudós Társaság Nyelvtudományi Osztályának 1840-ben meghirdetett pályázatán az első díjat. A jutalomkérdés így szólt:

Fejtessenek ki a magyar szókötés szabályai, név szerint: 1. Adassanak elő a beszédreszek ebbeli sajátságai; 2. A szórend szabályai, vagyis: mi sorban kell az egyes mondatok szavainak állani, s e sorozat szerint mellyik bír nyomosító erővel, s mellyik nyer nyomatosságot; 3. A szóviszony szabályai, vagy mily vonzattal vannak az egyes mondat szavai egymásra, s e vonzat szerint mily ragozási változásokat szenvednek. A szabályok mindenütt példákkal világosíttassanak.

A pályázatra az 1842. március 19-i határidőig hét pályamunka érkezett, a bírálók Vörösmarty Mihály, Nagy János és Fábrián Gábor voltak. Az első díjat, a 100 aranyat a „Der Stil ist der Mensch” jellegű pályázatnak ítélték, és a jelíges boríték felbontása után derült ki, hogy ez Szilágyi István szalontai tanító munkája. Az eredményt 1842. november 21-én, a Magyar Tudós Társaság XIII. nagygyűlésén hirdették ki.²¹ A bírálatokat a pályázat publikálásakor, néhány évvel később a D. Schedel Ferenc titoknok (azaz Toldy Ferenc) szignálta először foglalta össze, amelynek dátuma a következő volt. „Költ Pesten, a magyar tudós társaság kis gyűléséből, majus 4. 1846.”²²

A vers tehát Szilágyi István névnapjára készült, és kéziratát az ünnepelt őrizte meg – ő ajándékozta Gyöngyösy Lászlónak, aki 1890-től 1894-ig annak a máramarosszigeti református líceumnak volt a tanára, amelyet Szilágyi 1896-ig igazgatott: német nyelvet és bölcseletet adott elő.²³ Gyöngyösy László a következőt írta a kézirat

¹⁹ GYÖNGYÖSY, *Arany János élete...*, i. m., 109.; ugyanezt a kijelentést más megfogalmazásban lásd GYÖNGYÖSY, *Adatok Arany...*, i. m., 486.

²⁰ GYÖNGYÖSY, *Adatok Arany...*, i. m., 486.

²¹ *A Magyar Tudós Társaság évkönyvei, Hatodik kötet, 1840–1842*, Budán, a Magyar Királyi Egyetem betűivel, 1845, 100. – vö. még FEKETE Gézáné, *Az Akadémia 1831–1858 között alapított jutalomtételei és előzményei*, Bp., MTA, 1988 (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei 21 [96], Új sorozat), 78–79.

²² *Nyelvtudományi pályamunkák, kiadja a Magyar Tudós Társaság, Harmadik kötet, Magyar szókötés, Szilágyi István koszorúzott és Fábrián István díjazott művei*, Pest, Eggenberger J. és fia acad. Könyvárusoknál, 1846.; az előszó: III–VIII. Fábrián véleménye: III–IV.; Nagy véleménye: IV–V.; Vörösmartytól csak ennyit idéz: „Ezekhez csatlakozva Vörösmarty Mihály szinte [= szintén – Sz. M.] ezt ajánlotta mint legalapósbabbat, jutalomra” V.

²³ Gyöngyösy László irodalomtörténeti működéséről általában JANKOVICS József, *Gyöngyösi István családi irodalomtörténete: Gyöngyösy László = „Nem súlyed az emberiség!”: Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*, főszerk. JANKOVICS József, felelős szerk. CSÁSZTVAY Tünde, szerk. CSÖRSZ Rumen István, SZABÓ G. Zoltán, Bp., MTA Irodalomtudományi Intézet, 2007, 753–766, <http://www.iti.mta.hu/>

hozzákerüléséről: „E vers eredetije nálam van, diósgyőri körülvágatlan papirosra van írva. Szilágyi Istvántól került hozzám, a ki kegyelettel őrizte iratai között.”²⁴ Az nem világos, hogy a kézirat mikor került Gyöngyösy tulajdonába – az bizonyos, hogy Szilágyi 1897-ben elhunyt, tehát ha Gyöngyösy tőle kapta személyesen, akkor ezelőtt az időpont előtt kellett megszereznie, és az is biztos, hogy 1901-es könyve írásakor már nála lehetett, noha csak 1905-ben publikálta.²⁵ A kézirat későbbi sorsát nem tudjuk nyomon követni, azóta lappang.

Arany 1843-ban ismerhette meg mélyebben Szilágyi pályamunkáját, amikor Szilágyi megkérte arra, hogy nézze át a kéziratot. Véleményét két árkuson fejtette ki, az egyik lap külső oldalára pedig a következő dátumot írta: 1843. július 10.²⁶ Ilyenformán a vers 1843 és 1844 között keletkezhetett, feltehetően a kézirat alapos megismerése után. Ezt az időszakot pedig még tovább lehet szűkíteni, ha figyelembe vesszük a vers funkcióját, azaz azt, hogy Szilágyi István névnapjára készült, és nyilván akkor el is hangzott a szerző felolvasása révén. S mivel a megírása és a felolvasása között szoros kapcsolatnak kellett lennie, ez utóbbiból megalapozottan következtethetünk vissza az előzőre is. Ebben az időszakban szóba jöhető névnapként több alkalom is gyanúba fogható. Gyöngyösy azonban, ahogyan ezt már idéztem, azt rögzítette, hogy Szilágyi a decemberi időpontot ünnepelte: ha hitelt adunk ennek az adatnak (amely mellett persze az is szól, hogy Gyöngyösy személyesen ismerte Szilágyit, így lehetett értesülése erről), akkor az 1843. december 26-a lehetett a legnagyobb valószínűséggel a felolvasás alkalmá (1842-et a szöveg egy 1843-ra utaló jellegzetessége zárja ki – erről majd később).²⁷ 1844-ben pedig Szilágyi már nem tartózkodott Szalontán a kérdéses időpontban.

A címlapot imitáló, hosszas, az alkalmi költészet toposzait alkalmazó első egység utolsó sora („Még leebb írta volna nevét [ti. a szerző – Sz. M.], de nem lehetett”) azt sejteti, hogy Pogány Péter feltevésének, miszerint a szöveg formailag egy nyolcoldalas ponyvafüzet parodisztikus megidézése,²⁸ a kézirat tagolásában is szerepe lehetett: hiszen eszerint a címnek egy lapra kellett kiférnie, úgy, hogy a „szerző” szó a lap legaljára került.

Szorenyi60 (utolsó megtekintés: 2019. november 25.) – Gyöngyösy máramarosszigeti tevékenységének adatait lásd BALOGH Béla, *A máramarosszigeti református líceum története*, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár, 2013 (Editiones Archivi Districtus Reformatorum Transtibiscani XVII), 174.

²⁴ GYÖNGYÖSY, *Adatok Arany...*, i. m., 486.

²⁵ Vö. GYÖNGYÖSY, *Arany János élete...*, i. m., 108, 386.

²⁶ VOINOVICH, *Arany János életrajza...*, i. m., 68. Az itt emlegetett kézirat elpusztult az Arany-hagyatékkal együtt 1945-ben, csak annyit tudunk róla, amennyit Voinovich korábban megőrkített.

²⁷ A mindmáig egyetlen, Szilágyi Istvánról szóló monográfia szerzője, nem figyelvén föl erre az 1843-as utalásra, úgy vélte, Arany verse 1842. december 26-án hangzott el: Rózsahegyi DEREÁNO István dr., *Arany János „Izaparti hű barátja”: Horogszeghi Szilágyi István élete és kora*, [Nagykőrös], Nagykőrösi Arany János Társaság, 1941, 70.

²⁸ Vö. POGÁNY Péter, *A magyar ponyva tüköre*, Bp., Magyar Helikon, 1978, 279–280.

Ez egy nyelvészeti értekezés paródiája. Ezért is különösen fontos az, ahogyan az alapul vett szöveg tudományos logikáját veszi át és figurázza ki. Arany ugyanis vesz egy mondatot („hasznos-é az embernek magát lekapni?”), majd ennek a bizonyítását úgy oldja meg, hogy minden egyes szavához kommentárt fűz – beleértve a kérdőjelet is. Ennek végeztével pedig az állítást bizonyítottnak tekinti. A megoldás szoros összefüggésben van Szilágyi pályamunkájának a témájával és a pályázati kiírással, hiszen a szókötés szabályait mintegy demonstrálja az így létrejövő parodisztikus szöveg, amely időnként nyelvtani kategóriákkal él, majd átvált logikai levezetésbe. Mint például az első részben, ahol azt olvashatjuk: „Hasznos, a, um – Nomen adiectivum.” Vagyis a magyar melléknév két olyan latin végződéssel szerepel, amely nőnemű és semlegesnemű értelmezést kapcsol a szóhoz, majd ezek után egy latin grammatikai kategória szerint határozta meg a fogalom. Mindezek után pedig már egy logikai okfejtés kezdődik el, amely abból indul ki, hogy vajon igaz-e, hogy ami hasznos, az nem káros. S ezt persze a szerző megcáfolja, ami újabb ironikus logikai művelet.

Az alkalmi vers igen sokrétűen mozgósítja a humorhoz szükséges műveltségelemeket. Ez éppúgy összefügg Szilágyi István személyes műveltségével, mint ahogy fényt vet arra a kulturális közegre is, amelyben ekkor Arany is mozgott. Érdeemes sorra venni néhány elemét ennek a hatáseffektusnak.

Az első réteget nyilván a biblikus utalások és a klasszikus műveltséganyag földézése jelentik: az előbbire példa Szókratész, majd több kisprófeta és Bálám számára említése („Óh én Szókrateschem és Jérémiásom, / Óh én Jóel, Ámos, Vendel-Habakukom, / Óh Bálámot hordó szerelmes állatom!”), a másodikra az Aeneis és az Odüsszeia szűzséjére tett célzás („Miképpen bujdosék Aeneás Trójából”, illetve: „Ulisszes a Circe asszony szigetéből”), amely közé rögtön beékelődik egy utalás az Árgirus-történetre („Mikép bölcs Árgyilus apjának házából”),²⁹ és mindez a régi magyar költészetre jellemző, négyes rímű tizenkettesekben, amely szintén egy irodalmi tradíció megidézése. Ezek után pedig az egész betét egy, ebben a szerzői funkciójában fiktív, ám valóban létezett verselőnek van tulajdonítva (Farkas Falvi Filiczki János).³⁰ Ráadásul az ismert, sőt nemzetközi hírű, 17. századi latin költő (két kötete közül az első Prágában, 1604-ben, a második Bazelben, 1614-ben jelent meg) ide idézése is jelentéssel rendelkezik: mintegy azt, az előzőekben körvonalazott, a régi magyar irodalomra jellemző műveltséget segít felmutatni, amely a megelőző sorokban felbukkan, csak nem latinul – és egyébként bepillantást enged Aranynak a költői pályakezdése előtti, szalontai időszakában is jelenlévő, nem akármilyen műveltségébe. Filiczkinék, a korábbi latin nyelvű költészet egyik reprezentánsának az emlegetése alighanem olyan utalás volt, amelyet legalább az ünnepeltnek, Szilágyi Istvánnak értenie kellett, és tudnia kellett azt is, hogy a hozzákapcsolt 1301-es dátum teljesen

²⁹ Az Árgirus-történetről bővebben: KARDOS Tibor, *Az Árgirus-széphistória*, Bp., Akadémiai, 1967.

³⁰ Vö. Andor TARNAI, *Lateinische Lyrik in Ungarn im 16-17. Jahrhundert*, Acta Litteraria Academiae Scientiarum Hungaricae, 26(1984), 1-2. sz., 233-242. Filiczkiről: 236-238. Köszönöm Szőrényi Lászlónak, hogy a tanulmányra felhívta a figyelmemet.

fiktív. Egyébként ez az utalás Arany műveltségének újabb rétegét teszi láthatóvá, amely különben rejtve maradt volna: Filiczkit ugyanis Arany irodalomtörténeti vagy kritikai tárgyú dolgozataiban nem említi, miközben ez a verse tanúsítja, hogy tisztában volt kilétével és alighanem teljesítményének jellegével is, még ha apokrif életművet adott is a költő neve mögé. Ennek a megoldásnak mint ironikus hatáseffektusnak azonban van más nyoma is a szövegben.

Ha a versnek a műveltségi viszonyokat tükröző utalásait vesszük sorra, akkor érdemes arra felfigyelni, hogy a mottó Csokonai Vitéz Mihály *A tavasz* című Kleist-fordítása elé szánt, a gróf Széchenyi Ferencnéhez intézett verses ajánlásából való, de némi módosítással („Tisztelkedném köszöntőükkal / És reá arany betűkkel / Szilágyi Istvánt metszenék”). Természetesen Szilágyi neve jelenti a módosítást – miközben az idézet alatt ott van a Csokonai név. Az idézet humoros mivolta tehát azon a kettős felismerésen alapul, hogy a hallgatóságnak azonosítania kellett a szerzőt éppúgy, mint ahogy azt is észre kellett venni, hogy az idézet pontatlan. A tacitusi „sine ira et studio” (harag és részrehajlás nélkül) történetírói elve szintén parodisztikus torzítással kerül elő, a következő formában: „sine irá, odio et consilió” (szó szerint: harag, gyűlölet és tanács nélkül).³¹ Ez is olyan utalás, amelyet el kellett értenie a hallgatóságnak.

A Csokonaira tett, explicit utalás mellé még néhány egyéb célzás is felsorakoztatható, amelyek alighanem összefüggenek Csokonai életművével. A „körmös hal” szintagmát ugyancsak a békára alkalmazva Csokonai is használta, és megjegyzetelte *Békaegérharc* című művének „Első pipa dohány” részében.³² Arany később is használta ezt a kifejezést: benne van a Szalontán keletkezett *Az elveszett alkotmány*ban is, és a műhöz írt, 1867-es jegyzeteiben arra is felhívta a figyelmet, hogy azon a helyen egy – alighanem 18. századi – pünkösdi éneket fordított ki: „Péter apostol. »Egy halász, ha prédikál – fog sok ezer lelkeket.« Pünkösdi ének”.³³ Ebből lett tehát az alkalmi versben a következő változat: „egy halász ha prédikál – fog sok ezer [...] körmös halat.”³⁴ Arany későbbi jegyzete azonban jó útmutató, ez alapján meg lehet találni a református énekeskönyvben azt a 135. zsoltár dallamára énekelhető dicséretet, amelyet ezen a szöveghelyen a költő kifordított egy másik szó beiktatásával.³⁵ Az énekvers benne van az új, jelenleg

³¹ Az elv 19. századi utóéletéről lásd bővebben: DÁVIDHÁZI Péter, „Sine ira et studio”: Toldy Ferenc és a tacitusi eszmény meghonosítása, *ItK* 106(2002), 1–2. sz., 24–66.

³² CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Költemények 2, 1791–1793*, s. a. r., a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta SZILÁGYI Ferenc, Bp., Akadémiai, 1988 (Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei), 34. Csokonai ehhez kapcsolódó jegyzete: uo. 437.

³³ ARANY János, *Az elveszett alkotmány – Toldi – Toldi estéje*, s. a. r. VOINOVICH Géza, Bp., Akadémiai, 1951 (Arany János Összes Művei II. kötet), 55.

³⁴ ARANY János *Összes költeményei...*, i. m., 27.

³⁵ *Közönséges isteni tiszteletre rendeltetett Énekeskönyv, melly Szent Dávid ʼsoltárinn kívül magában foglal némelly kiválogatott és a' helvetziai vallástételt követő négy superintendentzia által jóváhagyott énekeket egynehány imádságokkal egygyütt*, Pest, Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István könyvnyomtató intézetében, 1833, 332–333. A gyűjteményben ez a 41. számmal jelölt ének, és valóban pünkösdre van rendelve. A kezdő sora: „Jézus! az ígéretedet ím bétellyesítetted, Bátorító Lelkedet ki hozzáz elküldötted.”

is használatos református énekeskönyvben is (a 375. számon), és itt Pálóczi Horváth Ádám munkájaként tartják számon – a szerzőséggel Arany nem biztos, hogy tisztában volt, az ő korában név nélkül szerepelt a szöveg a gyűjteményben. Akárhogy is, a poén hatásmechanizmusába belejátszik az is, hogy a pünkösdi ének egy, talán közvetlenül Csokonaitól kölcsönzött kifejezés felhasználásával lehet parodisztikus hatású és humorforrás – persze csak úgy, ha az ember azonosítani tudja ezeket a rétegeket.

A másik, talán Csokonaira hajazó szöveghely egy Platón-utalás: „Ember. Plátó definíciója szerint tollatlan kétlábú állat. De mivel Diogenes megmutatta, hogy a koppasztott kakással ezen definícióban osztozik, én másképpen fogom definiálni.”³⁶ Ez az ember-meghatározás szó szerint előfordul Csokonai *Halotti versek* című művében is.³⁷ Persze Arany ismerhette azokat a közvetlen forrásokat is, amelyekre ez a meghatározás támaszkodik,³⁸ és ez annál is inkább lehetséges, mert emlegeti is „Diogenes”-t, azaz a szinopei Diogenészt, akinek a nevéhez a felidézett anekdota kapcsolódik.³⁹ Az alkalmi vers lehetséges Csokonai-allúziói megérdemlik a figyelmet: arra szolgáltatnak újabb bizonyítékot, hogy mennyire elementáris lehetett a fiatal Aranyra Csokonai hatása, és ez különösen a – csupán hézagosan fennmaradt és ismertté vált – alkalmi költészetére lehetett jellemző.

Érdekes azonban arra is figyelmeztetni, hogy a szövegben van egy teljesen naprakész irodalmi célzás is. A mű utal ugyanis „vitéz Johann Hány”-ra. Az e nevet tartalmazó mű, Garay János *Az obsitos* című költeménye a *Magyar Életképek* 1843. évfolyamában jelent csak meg.⁴⁰ Az obsitostörténetek tárgy történeti vizsgálata pedig eddig nem talált arra semmi nyomot, hogy maga ez a név Garay műve előtt és attól függetlenül felbukkant volna – noha magának az elbeszélő költeménynek egyes motívumai, hazugságnarratívumai vándortémaként korábban is jelen voltak.⁴¹

Az alkalmi szöveg létmódjára is van utalás a műben: ez nyilvánvalóan nem egyszerűen olvasásra szánt szöveg, hanem felolvasásra készült, és így megjeleníti azt a társaságot is, amelynek szórakoztatására elhangzott. Ez az a nagyszalontai helyi intelligencia, amelyhez mind Arany, mind Szilágyi hozzátartozott. Erre a szöveg utolsó egysége a bizonyíték: jó okkal feltételezhető ugyanis, hogy az itt felsorolt személyek mindegyike részese lehetett a szöveg felolvasásának, és ilyenformán senkiről sem a háta mögött hangoztak el tréfás utalások, hanem mindenki személyes tanúja is volt az őt ért ugratásnak. S ezt is jelenti, hogy a vers szövegébe kódolva ismerjük azokat a személyeket

³⁶ ARANY János *Összes költeményei...*, i. m., 28.

³⁷ CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Költemények 5, 1800–1805*, s. a. r., a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta SZILÁGYI Ferenc, Bp., Akadémiai, 2002 (Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei), 262.

³⁸ Diogenész Laertiosz VI. 40.; Pseudo-Platón: Meghatározások 415a11–12; vö. Platón, *Az államférfi* 266e. Az azonosításhoz köszönöm Bene László segítségét.

³⁹ Köszönöm Ritoók Zsigmond figyelmeztetését.

⁴⁰ *Magyar Életképek*, 1843, I. kötet, 4. füzet, 1–8.

⁴¹ Erre lásd PITROFF Pál, *Garay „Obsitos”-ához*, EPhK, 1915, 789–791.; POGÁNY, *A magyar ponyva...*, i. m., 272–275.

is, akik meg voltak hívva erre a névnapra ünneplésre. A vers, mint a névnap alkalmi költészet a 18–19. században általában is, a felolvasás körülményeire is tartalmaz utalásokat.⁴² A bevezetésnek számító *Ajánló versek* tótos beszédmódú, grammatikailag nem korrekt magyarságú narrátora például felszólít az ivásra („S minthogy István napja, / Melyet ritkán kapja, / Egyszer egy esztendőben: / Ázért tehát igyunk, / Mivel hogy nem tudgyunk / Iszünk-é jövendőben”):⁴³ ezen a ponton alighanem egy koccintás követte a versek deklamálását. Mint ahogy valószínűleg az „előljáró beszéd” is cselekvésre való felszólításként értelmezhető: „Na, én már ki is pihentem magamat, tessék az uraknak is leülni.”⁴⁴

Az utolsó strófában szereplő, nagyszalontai személyek azonosítását Gyöngyösy végezte el.⁴⁵ Enélkül a lista nélkül nem is lehetne érteni a vers zárórészét, az Epilogust (most csak a névsort idézem):

Pécsije és Zvikkele
Morgalmas Pap Endere,
Klassicus Demetere,
Rectora Correctere
Cigány eskütt embere (F. M.)⁴⁶

Péchy Lajos boltos, akit egyébként az alkalmi vers mint az imitált értekezés szerzőjét nevez meg (ez újabb humoros effektus), arról volt nevezetes, hogy boltjában egy elzárt helyen demizsont tartott, és mindenkinek azt hazudta, hogy ott fontos levelezést rejteget – erre egyébként éppen a vers egy sora korábban utal is.⁴⁷ Zwickel József (? – 1845 vége vagy 1846 eleje) kirurgus, ő volt Nagyszalonta egyetlen orvosa. Zsugovits Demeter (? – 1851), a görög boltos azért kapta a „klasszikus” melléknevet, mert szívesen és furcsa neologizmusokat alkotva beszélt latinul. Pap Imre igen mély basszus hanggal rendelkezett, ezért nevezhette Arany „morgalmas”-nak. Fekete Mihály esküdtet fekete bőre miatt nevezték „cigány” esküdtnek. A rektorra tett utalás pedig értelemszerűen Szilágyi Istvánra vonatkozott.

Ennek az alkalmi versnek még egy tanulsága van, és ez elsősorban Szilágyi szerepét érinti Arany életében. Láttuk, hogy Arany nem őrizte meg és nem autorizálta a szöveget. A fönmaradása Szilágyi Istvánnak köszönhető. Arany korai pályaszakaszának nemcsak ő az egyik legfontosabb tanúja, aki, sajnos, emlékeit soha nem írta meg összefoglalóan, de bizonyos művek léte vagy legalább a róluk szóló utólagos híradás is

⁴² Erről a hagyományról – korábbi példák elemzése alapján – lásd: Szilágyi Márton, *A költő mint társadalmi jelenség: Csokonai Vitéz Mihály pályafutásának mikrotörténeti dimenziói*, Bp., Ráció, 2014 (Ligatura), 261–275.

⁴³ ARANY János *Összes költeményei...*, i. m., 25.

⁴⁴ Uo., 30.

⁴⁵ GYÖNGYÖSY, *Adatok Arany...*, i. m. Adatainak kiegészítésére lásd még AJÖM XV. 795–921.

⁴⁶ ARANY János *Összes költeményei...*, i. m., 30.

⁴⁷ „tessék megnézni a Conrespondance-t”: Uo., 25.

egyedül neki köszönhető. Arany elveszett Lamennais-fordításáról is éppen tőle tudunk, mint ahogy egy szintén elkallódott (megsemmisített?) vígjátékaról is ő tett említést.⁴⁸

Arany viszonya ahhoz a költőszerephez – a társaságot szórakoztatni képes vidám poéta szerepéhez –, amelyet ő ezzel a versével is betölt, eleve ironikus volt. Csakhogy Szilágyi nem kizárólag ebben kívánta rögzíteni Aranyt: komoly szerepe volt abban, hogy a nyilvánosság egy másik szintjéhez való eljutásra is ő ösztönözte. Részben nyilván személyes példájával, részben állandó ösztökéléssel. Ennek Arany – Gyulai felkérésére írott – önéletrajzi levele a bizonyítéka, amely voltaképp a hivatalos, nyilvánosság elé szánt verzióját foglalta össze az életpályának; ebben a költő pedig igen hosszasan és Szilágyi alakja köré rendezve mondja el a Petőfi megismerése előtti, szalontai pályaszakaszának az eseményeit. S itt találhatók a következő árulkodó mondatok is: „Barátom, később asztali társam, tehát mindennapos vendégem lévén, természetes, hogy a társalgás legtöbbször irod[almi] tárgyakról folyt. Ő minden könyvet, mi szeme elé akadt, hozzám hozott, kéretlen, sokszor tukmálva, ellenemre.”⁴⁹ Ezt a visszatekintő véleményt megerősíti, hogy egykorúan Arany, amikor *Az elveszett alkotmány* sikeréről beszámolt, Szilágyihoz írott levelében is külön hangsúlyozta szerepét a mű elkészültében: „És most, az írói dicsőség! – Hogy ön-nél tisztább örömet senki sem érezhetett rajta, ismerőseim közül, azt igen-nagyon elhiszem: mert hiszen ez nagyrészen ön műve volt!”⁵⁰

Vagyis nem csodálható, hogy Arany számára mintát jelenthetett Szilágyinak az a nyelvészeti munkája is, amelyre az alkalmi vers utalt, hiszen ez egy központi szervezet, az Akadémia pályázatára született, és önmagában is azt bizonyította, hogy egy olyan vidéki státuszból, mint amilyen Nagyszalonta volt, lehetséges bekerülni egy ilyen intézmény díjazottjai közé. Mint ahogy az is ösztönző és bátorító példa lehetett, hogy Szilágyi korábban (1840-ben és 1841-ben) kétszer is elnyerte a Kisfaludy Társaság pályázatán az első díjat.⁵¹ Alighanem ez is mind ott lehetett Arany tudatában akkor, amikor a Kisfaludy Társaság első, majd második pályázatára jelentkezett egy-egy új művével. Nem véletlen tehát, hogy Arany a Petőfinek írott válaszüzenetében is szóba hozta egy utalás erejéig Szilágyi Istvánt („És az Iza partján ama hű barátot...”), miközben az egész vers mindössze három emberre céloz (és ebből kettőt nevez meg), amikor érzelmi viszonyt jelenít meg: Petőfire mint címzettre, valamint Tompára és Szilágyira. S ne feledjük: ebből a háromból Arany csak a legutolsót ismerte ekkor még személyesen. Az említés persze összefüggött azzal is, hogy Petőfi Szilágyi személyes ismerősei közé tartozott, de mivel nem a neve szerepel ott, hanem csak egy enigmatikus utalás a lakóhelyére, a jelentősége az említésnek aligha az volt, hogy a címzett

⁴⁸ Vö. KOROMPAY H., *Arany János és Lamennais, i. m.*, 30–32.

⁴⁹ Arany János Gyulai Pálnak, Nagykovács, 1855. június 7. = ARANY János *Levelezése (1852–1856)*, s. a. r. SÁFRÁN Györgyi, BISZTRAY Gyula, SÁNDOR István, Bp., Akadémiai, 1982 (Arany János Összes Művei XVI. kötet), 560.

⁵⁰ Arany János Szilágyi Istvánnak, Szalonta, 1846. február 22. = AJÖM XV. 29. Kiemelés az eredetiben.

⁵¹ DEREÁNO, *Arany János...*, i. m., 34–46.

azonosítsa a szóba hozott személyt (bár föltehető, hogy Petőfi tudta, kiről van szó, s nyilván Szilágyi is magára ismert – igaz, az első, folyóiratbéli közlés olvasói aligha jöttek rá, ki az az Iza-parti barát).⁵² Ily módon Arany mintegy annak adta tanújelét, hogy a Petőfitől fölkinált barátság előtt kit tekintett ő „hű barát”-nak. S erre csak egy személy volt alkalmas és méltó: Szilágyi István. Aki éppen akkor volt ott Arany mellett, amikor a legnagyobb szüksége volt támaszra és megerősítésre.

⁵² A vers a következő címen látott napvilágot (egyébként Arany nem válogatta be később egyetlen verseskötetébe sem, így életében kötetben nem jelent meg): *Válasz Petőfinek*, *Életképek*, 1847. I. 19. sz., május 8., 607.